

فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی

Human Sciences Research Journal

دوره جدید، شماره بیست و سوم، زمستان ۱۳۹۸، صص ۲۱۵-۱۹۹ New Period, No 23, 2020, P 199-215

ISSN (2476-7018)

شماره شاپا (۷۰۱۸-۲۴۷۶)

بررسی عوامل مؤثر در ترغیب دانش آموزان به نماز

دکتر محمود شعبانپور^۱، غلامرضا عزیزی^۲

۱. ابواب جمعی اداره کل آموزش و پرورش استان تهران

واحد آموزش و پرورش ناحیه ۱ شهر ری، گروه علوم تربیتی، ایران

۲. ابواب جمعی اداره کل آموزش و پرورش استان تهران

واحد آموزش و پرورش ناحیه ۱ شهر ری، گروه علوم تربیتی، ایران

چکیده

مقاله حاضر، براساس پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل مؤثر در ترغیب دانش آموزان به نماز» تهیه شده است. نویسنده مقاله، پیش از تحقیق مذکور، به مطالعه مبانی نظری آن و ۱۲ طرح پژوهشی مرتبط با موضوع بحث شده پرداخته است، و سپس با این پیشینه، ۳ سوال و ۵ فرضیه را تنظیم و بررسی کرده است. مطالعه حاضر از نوع پیمایشی است و جامعه آماری آن عبارت است از: دختران دوره راهنمایی، پسران و دختران دوره متوسطه و همچنین دبیران دینی و مربیان تربیتی سه منطقه از مناطق آموزش و پرورش استان تهران. حجم نمونه معادل ۶۶۰ نفر تعیین شده است، که با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای - تصادفی انتخاب و در گردآوری اطلاعات، از پرسشنامه به شکل مقیاس طیف لیکرت استفاده شده است. در بخش اول پرسشنامه، گرایش دانش آموزان به «اصل نماز» و همچنین «گرایش عملی نماز» سنجیده شده و در بخش دوم پرسشنامه، میزان تأثیرگذاری «عوامل درون مدرسه‌ای» بررسی شده است. روایی ابزار با نظر کارشناسان و اعتبار ابزار از طریق روش دو نیمه کردن نمرات زوج و فرد و سپس محاسبه ضریب پایایی تأیید شده است. در تجزیه و تحلیل داده‌ها علاوه بر بهره‌گیری از شاخص‌های آمار توصیفی، از آزمون‌های آماری (آزمون همبستگی، خی‌دو، تفاوت بین میانگین‌ها و...) استفاده شده است. مهم‌ترین یافته‌های این تحقیق عبارت‌اند از: به رغم نگرانی‌هایی که در خصوص کاهش تعلق خاطر نوجوانان و جوانان به ارزش‌های مذهبی وجود دارد، در مجموع، نگرش دانش آموزان به «اصل نماز» مثبت و بیش از حد متوسط است. به رغم نگرش مثبت دانش آموزان به اصل نماز، گرایش عملی به نماز در میان آنان (به‌ویژه در دوره متوسطه

و در مرکز استان) پایین‌تر از حد متوسط است. - در بخش عوامل درون مدرسه‌ای به ترتیب دبیران دینی، اردوهای زیارتی - سیاحتی، مربیان پرورشی، دوستان و همسالان، دبیران غیردینی و کتاب‌های دینی مدارس در تشویق و ترغیب دانش‌آموزان به نماز موثر است. آزمون‌های آماری (آزمون همبستگی، خی‌دو، تفاوت بین میانگین‌ها و...) استفاده شده است.

واژه‌های کلیدی: نماز، نگرش به نماز، گرایش عملی نماز، عوامل درون مدرسه‌ای.

مقدمه

با توجه به این‌که نوجوانان امروز ایران، در جامعه اسلامی رشد یافته‌اند و از آموزش و پرورش اسلامی بهره‌جسته‌اند، انتظار می‌رود از اعتقادات مذهبی راسخ و استواری برخوردار باشند و به انجام رفتارهای مذهبی (که نماز از شاخص‌ترین آن‌هاست) تقید و پای‌بندی بیشتری نشان دهند. اما بررسی‌ها و تحقیقات انجام شده در سال‌های اخیر بر موضوع تحقیق حاضر به مثابه یکی از مهم‌ترین مسائل موجود در جامعه تأکید می‌کند. در مجموع، مستندات فوق و همچنین سایر مستنداتی که در اصل گزارش آمده است، این پرسش را به ذهن متبادر می‌کند که به رغم همه تلاش‌های انجام شده به منظور پای‌بندی نسل جوان (نسل پس از انقلاب) به نماز، علل و عوامل بی‌رغبتی یا کم‌توجهی بعضی از آنان به این مهم ریشه در چه عواملی دارد؟ و همچنین، میزان گرایش دانش‌آموزان به «اصل نماز» و «گرایش عملی آنان در انجام نماز» در چه حدی است؟ گرچه این مسئله ریشه در هر سه نهاد خانواده، مدرسه و اجتماع دارد، اما هدف تحقیق حاضر دستیابی به میزان گرایش دانش‌آموزان به «اصل نماز» و همچنین میزان توجه و پای‌بندی آنان به انجام «رفتار نماز» و در نهایت دستیابی به عوامل درون مدرسه‌ای مؤثر در تشویق یا بازدارندگی دانش‌آموزان در انجام این رفتار مذهبی است. از آن‌جا که هر پژوهش نظام‌دار می‌بایست از مبنای نظری محکمی برخوردار باشد، پژوهشگر با مطالعاتی که در این‌باره انجام داده، به نظریات منطبق و مرتبط با موضوع پژوهش حاضر که در واقع پایه‌های نظری تحقیق به شمار می‌رود، دست یافته است. از جمع‌بندی مبانی نظری تحقیق می‌توان به نتیجه زیر دست یافت: همه انسان‌ها، به ویژه کودکان و نوجوانان به لحاظ فطرت پاک خود، به دین و دستورات دینی گرایش دارند، اما ممکن است عواملی مانع از بروز و ظهور رفتارهای مذهبی در آنان شود. در صورت برطرف شدن این موانع، میل به پرستش به شکل رفتارهای مذهبی، نماد بیرونی خواهد داشت؛ در غیر این صورت، به رغم فطری بودن پرستش، رفتارهای مذهبی نماد بیرونی ندارد. البته رفتارهای انسان متأثر از عوامل متعددی است که نگرش‌های فرد از مهم‌ترین این عوامل به‌شمار می‌رود. از دیگر سو، هر نگرش دارای سه بعد اساسی شناختی، احساسی و رفتاری است که در صورت نارسایی در هر یک از این ابعاد، آن نگرش به رفتار تبدیل نخواهد شد و به عکس با تقویت بعدشناختی و احساسی، بعد رفتاری آن نگرش تحقق خواهد یافت.

- ۱- پرسش‌ها و فرضیه‌های تحقیق: با توجه به این که در پژوهش حاضر ۳ سوال و ۵ فرضیه وجود دارد، ترتیب نگارش آن‌ها براساس مقوله‌های مطرح شده در ابزار تحقیق است و در تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز همین نظم منطقی رعایت شده است. به این ترتیب، ردیف‌های ۱، ۲ و ۷ پرسش‌های تحقیق و ردیف‌های ۳، ۴، ۵، ۶ و ۸ فرضیه‌های تحقیق را تشکیل می‌دهد:
- ۱- میزان گرایش دانش آموزان به «اصل نماز» چه قدر است؟
- ۲- «میزان رفتار و پای بندی به نماز» در میان دانش آموزان تا چه حد است؟
- ۳- میان گرایش دانش آموزان به نماز و میزان مقبولیت دبیران دینی نزد آنان، ارتباط وجود دارد.
- ۴- میان گرایش دانش آموزان به نماز و میزان محبوبیت مربیان تربیتی نزد آنان، ارتباط وجود دارد.
- ۵- میان گرایش دانش آموزان به نماز و میزان گرایش نزدیک‌ترین دوستان و همسالان آنان به این فریضه الهی ارتباط وجود دارد.
- ۶- حضور در اردوهای زیارتی- سیاحتی و الگوپذیری دانش آموزان از برنامه‌های اردو در گرایش نوجوانان به نماز نقش موثری دارد.
- ۷- نقش کتاب‌های دینی در ایجاد گرایش دانش آموزان به نماز چگونه است؟
- ۸- گفتار و رفتار دبیران غیردینی درباره نماز، در گرایش دانش آموزان به این فریضه الهی نقش موثری دارد.

۲- تعاریف و مفاهیم

۲-۱ نماز

نماز، عبادت مشترک همه ادیان الهی است که برای آن تعاریف بسیاری ذکر شده است، از جمله: «نماز عبادت است از سر فرود آوردن برای تعظیم و سجده و نیز عبادت مخصوص مسلمانان است که به طور وجوب پنج بار در شبانه روز ادا کنند» (معین. ص ۴۸۱۰). از دیدگاه مسلمانان نماز عبارت است از پرستش، نیاز، اطاعت و مجموعه اعمالی که بیانگر اظهار بندگی در برابر معبود باشد.

۲-۲ عوامل درون مدرسه‌ای

عوامل درون مدرسه‌ای به متغیرها یا عواملی گفته می‌شود که درون مدرسه وجود دارد یا به نحوی با نظام آموزشی در ارتباط است (اعم از عوامل فیزیکی، انسانی، روانی، آموزشی و . . .) و در گرایش یا عدم گرایش دانش آموزان به نماز تأثیر می‌گذارد؛ مانند دبیران دینی، مربیان تربیتی، دوستان و همسالان، اردوهای زیارتی- سیاحتی، کتاب‌های دینی و دبیران غیردینی.

۳- چگونگی ساخت ابزار، روش تحقیق و نحوه تجزیه و تحلیل داده‌ها

به منظور ساختن ابزار مناسب، علاوه بر استخراج متغیرهای مهم از تحقیقات پیشین، متغیرهایی که پژوهشگر، خود ضمن تدریس به آن‌ها دست یافته بود و همچنین عوامل موثری که ضمن مصاحبه با استادان و صاحب نظران به دست آمده بود، از متغیرهای مهم و مورد نظر دانش‌آموزان (پس از مصاحبه با آنان) نیز استفاده شده است. در گردآوری اطلاعات مورد نیاز، از پرسشنامه در مقیاس طیف لیکرت (۵۶ مقوله بسته و ۵ سوال باز) استفاده شده و به ترتیب، گرایش دانش‌آموزان به «اصل نماز»، «میزان رفتار نماز» و همچنین میزان تأثیرگذاری هر یک از «عوامل درون مدرسه‌ای» با بهره‌گیری از معیارهای مناسب، بررسی شده است. پس از ساخت ابزار و تأیید روایی و اعتبار آن (پس از آزمون و اصلاحات لازم)، پرسشنامه در اختیار کل حجم نمونه (۶۶۰ نفر) که به صورت خوشه‌ای - تصادفی تعیین شده بودند، قرار گرفته است. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها و کدگذاری آن‌ها، اطلاعات استخراج و جدول‌های نهایی براساس پرسش‌ها و فرضیه‌های تحقیق ترسیم و تجزیه و تحلیل آماری شده است. در پایان، پس از انجام محاسبات براساس نتایج به دست آمده راه بردهای عملی ارائه شده است. در تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق ابتدا فراوانی، درصد و ارزش عددی هر یک از مقوله‌ها (به تفکیک پرسش‌ها و فرضیه‌های تحقیق) در جداول تنظیم و سپس مجموع ارزش عددی تمامی مقوله‌ها بر میانگین تعداد افرادی که به مقوله‌های هر بخش پاسخ داده‌اند، تقسیم شده است. به این ترتیب با تبدیل مقوله‌های کیفی به کمی، امکان اندازه‌گیری همه مقوله‌ها فراهم آمده و با محاسبه ارزش عددی مقوله‌های مربوط به هر بخش، اندازه‌گیری هر متغیر در گرایش دانش‌آموزان به نماز امکان‌پذیر شده است. در مرحله بعد به منظور تعیین معنا دار بودن تفاوت‌های به دست آمده، از آزمون خی دو به رهگیری و در آزمون فرضیه‌ها، از آزمون ضریب همبستگی نیز استفاده شده است. در تعیین میزان رفتار و پای‌بندی دانش‌آموزان به نماز، علاوه بر مراحل فوق، نمرات هر یک از گروه‌های تحقیق (دختران راهنمایی، دختران متوسطه و پسران متوسطه در شهرستان‌های اراک، شازند و فرمهین) طبقه‌بندی، سپس نما، میانه، میانگین، نوع کشیدگی، انحراف معیار و درجه کجی هر یک از گروه‌ها (از منحنی نرمال) محاسبه گردیده است، سرانجام از طریق آزمون تفاضل بین میانگین‌ها، تفاوت بین گروه‌ها مشخص شده است.

۴- پیشینه تحقیق

از آن‌جا که پژوهش علمی جز در سایه ادبیات و پیشینه آن میسر نیست، در این پژوهش نیز جایگاه نماز از زمان حضرت آدم تا حضرت خاتم و در سیره عملی امامان معصوم - علیهم السلام - و اهمیت آن از دیدگاه فقهای عصر حاضر بررسی و همچنین، نماز در آئینه قرآن و در تحقیقاتی که به شکلی با موضوع تحقیق مرتبط بوده‌اند، بررسی شده است. ۴ البته در این مقاله تنها به جایگاه نماز در آئین حضرت آدم، آن‌هم به اختصار، اشاره می‌شود؛ در حالی که اهمیت این فریضه در آئین حضرت ادریس، نوح، ابراهیم، اسحاق،

یعقوب، شعیب، یونس، موسی، زکریا و... در اصل گزارش تحقیق آمده است. «در تفسیر علی بن ابراهیم قمی که در قرن سوم هجری به رشته تحریر درآمده، نویسنده در جلد اول صفحه ۴۴ در توضیح آیه "فَلَقَىٰ آدَمَ مِّنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ" می نویسد: «مسئله نماز از جانب حضرت ذوالجلال به منزله عبادتی بزرگ و طاعتی عظیم در عصر حضرت آدم ابوالبشر مطرح شده و پروردگار عزیز، آیین و مکتب مربوط به حضرت آدم را همراه با نماز قرار داده است. حضرت آدم پس از این که بر اثر نزدیک شدن به درخت منیه از بهشت رانده می شود و به زمین هبوط می کند، به مدت چهل شبانه روز در کوه صفا واقع در مکه نزدیک به محل بیت اقامت می گزیند. در آن مدت به خاطر دوری از بهشت، در حالی که سر به سجده داشت سرشک از دیده می سفت و به خاطر دوری از جنت و به خصوص دچار شدن به مقام فراق از محبوب، به شدت می گریست و شب و روز سر به زانوی غم داشت... خداوند مهربان چون اراده آدم را برای جبران گذشته راسخ دید و میل او را به بازگشت و توبه، میل حقیقی یافت، قبله‌ای از نور که جایگاه بیت را مشخص می کرد و تابش نورش حدود جغرافیایی حرم را معلوم می نمود، فرو فرستاد و به امین وحی فرمان داد محل بیت را نشانه گذاری کند. چون به وسیله آن نور الهی، محل بیت و حدود حرم معلوم شد، فرشته وحی از آدم خواست آماده شود تا مراسمی را به جای آورد و در ضمن آن مراسم به منظور توبه، دست نیاز به سوی بی نیاز بردارد. آدم روز اول ذوالقعدة هبوط داشت و پس از طی مقدماتی در روز ترویبه برنامه لازم را شروع کرد. پدر آدمیان به فرمان فرشته وحی غسل کرد و احرام بست؛ پس از آن در روز هشتم ذوالحجه به سرزمین منی رفت و دستور گرفت که شب را در منی بماند. صبح روز نهم به عرفات آمد، در حالی که زبان پاکش مترنم به تلبیه بود. آفتاب عرفات از ظهر می گذشت، امین وحی به او گفت از ادامه تلبیه خودداری کن و دوباره خود را به غسل زینت ده و مشغول نماز عصر شو. پس از نماز خواندن، فرشته حق به وی گفت در این سرزمین به پاخیز. چون برخاست کلمه توبه را به دستور حق به وی تعلیم داد. آن گاه آدم به شرف با عظمت توبه پس از ادای فریضه عصر مشرف شد و عظمت از دست داده را باز یافت. از این روایت پرقیمت که علاوه بر تفسیر علی بن ابراهیم قمی، کتاب‌های دیگر هم آن را نقل کرده‌اند چنین استفاده می شود که فرهنگ حضرت آدم و آیین این پیامبر بزرگ دارای نماز بوده است» (انصاریان. ۲۱ تا ۱۷).

۵- یافته‌های تحقیق

۵-۱ یافته‌های به دست آمده در پاسخ به اولین پرسش تحقیق

نتایج به دست آمده از برآیند مقوله‌های مثبت و منفی در تحقیق نشان می‌دهد که در مجموع، نگرش دانش آموزان به «اصل نماز» مثبت و بیش از حد متوسط است. مهم‌ترین عوامل مؤثر در عدم گرایش بعضی از نوجوانان به اصل نماز به ترتیب عبارتند از:

- نداشتن انگیزه قوی برای خواندن نماز؛
- عادت نداشتن به نماز از دوره کودکی؛

– ندانستن فلسفه و اسرار نماز؛

– ترجیح دادن تفریح و سرگرمی (به علت جاذبه بیشتر آن در نزد این عده)؛

– نبود درک کامل از مبانی اعتقادی مانند: توحید، نبوت، معاد و غیره نزد این گروه از نوجوانان.

۲-۵ یافته‌های به دست آمده در پاسخ به دومین پرسش تحقیق

نتایج به دست آمده از بررسی «میزان رفتار و پای‌بندی دانش آموزان به نماز» نشان می‌دهد که به رغم نگرش مثبت آنان به اصل نماز، میزان و کیفیت این فریضه دینی در بین دانش آموزان (به ویژه در دوره متوسطه) پایین‌تر از حد متوسط است. به عبارت دیگر، هرچند نوجوانان به اصل نماز نگرش مثبت دارند، اما عواملی مانع از انجام رفتار نماز در آنان شده یا از کیفیت و پای‌بندی آن‌ها به این مهم کاسته است. البته تفاوت‌های معناداری بین مناطق و دوره‌های تحصیلی مختلف وجود دارد که عبارت است از:

– میزان رفتار و پای‌بندی به نماز در بین دانش آموزان شهر اراک پایین‌تر از حد متوسط است، حال آن‌که پای‌بندی نوجوانان و جوانان شهرهای فرمهین و شازند بالاتر از حد متوسط به نظر می‌رسد. آزمون نیز، معنادار بودن این تفاوت را تأیید کرده، این یافته نشانه تأثیر شرایط محیطی و عوامل بازدارنده در شهرهای بزرگ و تأثیر کمتر آن در شهرهای کوچک‌تر است.

– میزان رفتار و پای‌بندی به نماز در دختران «راهنمایی» بیش از دختران «متوسطه» بوده و آزمون هم معنادار بودن این تفاوت را تأیید کرده است.

– بین «دختران» و «پسران» در میزان رفتار و پای‌بندی به نماز تفاوت معناداری وجود ندارد؛ گرچه این میزان در دختران کمی بیشتر از پسران است. نگارنده علت این اختلاف را ناشی از این می‌داند که اهرم‌های کنترل از سوی خانواده‌ها به دختران بیش از پسران اعمال می‌شود و همچنین، ضریب آسیب‌پذیری پسران از عوامل گوناگون اجتماعی و ابزارهای مختلف بیگانگان در هجوم فرهنگی بیش از دختران است.

– بین دانش آموزان شهرهای فرمهین و شازند در میزان رفتار و پای‌بندی به نماز تفاوت معناداری وجود ندارد؛ گرچه میزان رفتار و پای‌بندی به نماز در بین دانش آموزان شهر فرمهین کمی بیشتر است. از دید نگارنده دلیل این تفاوت، تغییر بافت مذهبی شهر شازند در سال‌های اخیر با احداث دو کارخانه عظیم صنعتی (پتروشیمی و پالایشگاه) و حضور مهاجران داخلی و خارجی با فرهنگ‌های متفاوت در این شهر است؛ حال آن‌که عوامل مذکور در شهر فرمهین وجود نداشته و این شهر همچنان بافت مذهبی خود را حفظ کرده است.

۳-۵ یافته‌های تحقیق در پاسخ به فرضیه اول (نقش دبیران دینی)

تجزیه و تحلیل و آزمون داده‌ها نشان می‌دهد که دبیران دینی موثرترین نقش را در تشویق و ترغیب دانش آموزان به نماز ایفا کرده‌اند. از میان عوامل بررسی شده، عوامل زیر به ترتیب اهمیت، در گرایش نوجوانان به نماز موثر بوده است:

- تلاش دبیران دینی در آگاه کردن دانش آموزان به اهمیت و اسرار نماز؛
  - شخصیت علمی و میزان توانایی دبیران دینی در پاسخگویی به پرسش‌های دینی و مذهبی نوجوانان؛
  - محبوبیت دبیران دینی نزد دانش آموزان؛
  - مطابقت گفتار و عمل دبیران دینی؛
  - شخصیت معنوی و مذهبی دبیر دینی و باور به آن در نزد دانش آموزان؛
  - یادآوری و «سفارش‌های مکرر» دبیران دینی درباره اهمیت نماز.
- آزمون انجام شده، فرضیه اول را با ضریب همبستگی $0/9328$ و 95 درصد اطمینان تأیید کرده است. یعنی هر قدر دبیران دینی محبوبیت بیشتری نزد دانش آموزان دارا باشند، توصیه‌های آنان درباره نماز تأثیر بیشتری داشته و میزان گرایش دانش آموزان به این فریضه الهی افزایش یافته است؛ و برعکس، هر قدر دبیران دینی محبوبیت کمتری داشته باشند توصیه‌های آنان درباره نماز تأثیر کمتری در گرایش نوجوانان به نماز خواهد داشت و حتی بدون تأثیر خواهد بود.

۴-۵ یافته‌های تحقیق در پاسخ به فرضیه دوم (نقش مربیان و تبلیغات درون مدرسه‌ای)

بر اساس نتایج به دست آمده، مربیان تربیتی سومین نقش را در تشویق و ترغیب دانش آموزان به نماز ایفا کرده‌اند. از میان عوامل بررسی شده در این بخش، عوامل زیر به ترتیب اهمیت در گرایش نوجوانان به نماز موثر بوده است:

- برگزاری نماز جماعت در مدرسه؛
  - برگزاری مراسم جشن تکلیف در مدرسه؛
  - یادآوری اهمیت نماز به کمک نصب پوسترها در محیط مدرسه؛
  - نقش الگویی مربیان تربیتی؛
  - محبوبیت مربیان تربیتی؛
- آزمون، فرضیه دوم را با ضریب همبستگی $0/8820$ و 95 درصد اطمینان تأیید کرده است. یعنی هر قدر مربیان تربیتی محبوبیت بیشتری نزد دانش آموزان دارا باشند، توصیه‌های آنان درباره نماز تأثیر بیشتری داشته و میزان گرایش دانش آموزان به نماز افزایش یافته است؛ و به عکس، هر قدر مربیان تربیتی محبوبیت کمتری نزد دانش آموزان دارا باشند، توصیه‌های آنان درباره نماز نیز تأثیر کمتری در گرایش دانش آموزان به نماز خواهد داشت و حتی بدون تأثیر خواهد بود.

۵-۵ یافته‌های تحقیق در پاسخ به فرضیه سوم (نقش نزدیک‌ترین دوستان و همسالان)

فرضیه سوم با ضریب همبستگی 0.9625 و 95% درصد اطمینان تأیید شده است. یعنی پای‌بندی نزدیک‌ترین دوستان افراد در سنین نوجوانی به انجام رفتار نماز بر روی آن‌ها تأثیر مستقیم دارد و نقش موثری در تشویق و ترغیب دیگر همسالانشان خواهد داشت. آزمون کنترل، عکس فرضیه سوم را نیز تأیید کرده است. یعنی هر قدر نزدیک‌ترین دوستان افراد در دوران نوجوانی نگرش منفی به نماز داشته باشند، بر آن‌ها نیز تأثیر منفی خواهد داشت و از گرایش آنان به نماز خواهد کاست.

۵-۶ یافته‌های تحقیق در پاسخ به فرضیه چهارم (نقش اردوهای زیارتی - سیاحتی)

آزمون خی‌دو (با $278/16 = \chi^2$ ، $10 = d.f$ و 95% درصد اطمینان) فرضیه چهارم را تأیید کرده است. یعنی حضور در اردوهای زیارتی - سیاحتی و الگوپذیری دانش‌آموزان از برنامه‌های اردو در گرایش نوجوانان به نماز نقش موثری دارد. نتایج نشان می‌دهد افرادی که در اردوهای زیارتی - سیاحتی شرکت داشته‌اند، بر حضور در مساجد و مکان‌های زیارتی در مدت اردو به‌مثابه عامل مؤثر در اشتیاق به راز و نیاز با خدا و توجه خویش به نماز تأیید کرده‌اند.

۵-۷ یافته‌های پژوهش در پاسخ به سومین پرسش تحقیق

آزمون خی‌دو (با $193/64 = \chi^2$ ، $10 = d.f$ و 95% درصد اطمینان) برای پاسخ به نقش کتاب‌های دینی در گرایش دانش‌آموزان به نماز نشان می‌دهد که بین مقولاتی که نقش کتاب‌های دینی را بررسی کرده است، تفاوت معناداری وجود دارد. به عبارت دیگر، بیشترین اطلاعاتی که دانش‌آموزان از کتاب‌های دینی فراگرفته‌اند، احکام نماز بوده است، نه اسرار و فلسفه آن. بیشتر افراد نمونه در پاسخ به یکی از مقوله‌های این بخش معتقد بوده‌اند که فلسفه و اسرار نماز در کتاب‌های دینی به‌خوبی مشخص نشده است.

۵-۸ یافته‌های تحقیق در پاسخ به فرضیه پنجم (نقش دبیران غیردینی)

آزمون خی‌دو (با $603/3 = \chi^2$ ، $10 = d.f$ و 95% درصد اطمینان) فرضیه پنجم را تأیید کرده است. در این آزمون، بر نقش توصیه‌ها و سفارش‌های دبیران غیردینی درباره نماز و همچنین تأثیر حضور آنان در نماز جماعت مدرسه در گرایش دانش‌آموزان به نماز تأکید شده است. همچنین دانش‌آموزان تطابق گفتار و عمل دبیران غیردینی را بیش از تطابق گفتار و عمل دبیران دینی در گرایش خود به نماز مؤثر دانسته‌اند. آزمون نیز معنادار بودن این تفاوت را تأیید کرده است. در تحلیل یافته اخیر، می‌توان حدس زد، هماهنگی در گفتار و عمل افراد معمولی (دبیران غیردینی) تأثیر بیشتری نسبت به دبیران دینی بر دانش‌آموزان می‌گذارد. و به عکس نبود هماهنگی در گفتار و عمل دبیران دینی (که انتظار فعل غیردینی از آنان نمی‌رود) تأثیر منفی بر آنان خواهد داشت. این نکته، قابل تأمل است که دبیران دینی باید دقت بیشتری در

ایجاد تطابق بین گفتار و عمل خود داشته باشند، زیرا در غیر این صورت بر گرایش مذهبی نوجوانان تأثیر منفی بر جای خواهند گذاشت.

۶- پیشنهادها و توصیه‌ها

۶-۱-۱ راهکارهای عملی متناسب با یافته‌های حاصل از تحقیق

۶-۱-۱-۱ **تقویت بعدشناختی:** احساسی دانش‌آموزان درباره اسرار و فلسفه نماز با بیان داستان‌ها و حکایت‌های خوش‌آیند. نتایج به‌دست آمده از تحقیق حاضر، نشان می‌دهد که به‌رغم نگرش مثبت بیشتر افراد نمونه به «اصل نماز»، میزان «رفتار نماز» در میان دانش‌آموزان (به‌ویژه در دوره متوسطه) پایین‌تر از سطح انتظار است. «نداشتن انگیزه قوی» از مهم‌ترین عوامل اساسی در بازدارندگی دانش‌آموزان از انجام این فریضه الهی به‌شمار می‌رود. نبود یا کم‌بود این انگیزه، خود ناشی از خوش‌آیند نبودن فعل نماز برای این عده است که به‌صورت رفتاری خشک و بی‌روح جلوه نموده است. همچنین «عادت نداشتن به انجام رفتار نماز از دوران کودکی» و «ندانستن فلسفه و اسرار نماز» از دیگر موانع مهم در کاهش «رفتار نماز» در میان نوجوانان و جوانان تلقی می‌شود. با توجه به این یافته‌ها، مناسب‌ترین راه‌حل کاربردی در ترغیب دانش‌آموزان به نماز، «تقویت بعدشناختی و عاطفی آنان درباره این فریضه الهی است». اما چگونه می‌توان بعدشناختی و عاطفی دانش‌آموزان را در این‌باره تقویت کرد؟ «کتاب‌های دینی» مدارس به دلیل سازمان‌یافتگی، بهترین «ابزار» برای تحقق این هدف به‌شمار می‌رود. از دیگر سو، نتایج به‌دست آمده در پاسخ به سومین پرسش تحقیق، بیانگر این است که کتاب‌های دینی مدارس در حال حاضر نتوانسته جایگاه ویژه خود را در ترغیب دانش‌آموزان به نماز به دست آورد. حال چگونه می‌توان از این «ابزار گسترده و سازمان‌یافته» بهره جست؟ برای تقویت بعد شناختی و افزایش انگیزه دانش‌آموزان در انجام رفتار نماز، چنانچه چکیده‌ای از فلسفه و اسرار نماز از دیدگاه دانشمندان و صاحب‌نظران مختلف (برای نمونه، اسرار نماز از دیدگاه ۴۰ تن از دانشمندان) تدوین و تنظیم شود و سپس با رعایت تنوع و سطح فهم دانش‌آموزان در بخش جداگانه‌ای در «کتاب‌های دینی» تمامی پایه‌های تحصیلی گنجانده شود، علاوه بر این که «ضعف شناختی» دانش‌آموزان به این فریضه مهم الهی برطرف خواهد شد، با اختصاص یافتن بخشی از کتاب دینی به نماز، این فریضه مهم جایگاه ویژه خود را در میان نسل جوان و فرهنگ عمومی جامعه به‌دست خواهد آورد. همچنین تکرار مباحث متنوع نماز در تمامی پایه‌های تحصیلی، به استمرار انگیزه نوجوانان در حساس‌ترین سال‌های شکل‌گیری هویت مذهبی آنان کمک خواهد نمود. برای تقویت بعد احساسی و عاطفی دانش‌آموزان درباره نماز، می‌توان از داستان‌ها، حکایت‌ها و اشعاری که دارای بار عاطفی است و فریضه نماز را به‌طور خوش‌آیندی مطرح می‌کند، سود جست. این امر از این جهت دارای اهمیت است که همواره انسان‌ها (به‌ویژه کودکان و نوجوانان) به مطالعه و استماع داستان و حکایت توجه و رغبت بیشتری نشان می‌دهند و مطالبی را که بدین طریق می‌آموزند، دیرتر فراموش می‌کنند. (در ضمن، چنانچه درس‌های

مربوط به نماز با تصاویر جذاب و کاغذ مرغوب‌تری چاپ شود، خود می‌تواند عامل مؤثری در ایجاد حس خوش‌آیند در دانش‌آموزان به نماز باشد). در جهت تقویت بعد رفتاری نماز در میان دانش‌آموزان، چنانچه نمونه‌هایی از اهمیت و جایگاه «رفتار نماز» در زندگی بزرگان دین جمع‌آوری شود و در کتاب‌های دینی مورد استفاده قرار گیرد، بر انگیزه دانش‌آموزان و الگوپذیری آنان از این نمونه‌های عملی خواهد افزود. مجموع این موارد به‌مثابه ابزارهای موثر، دانش‌آموزان را از «مرحله شناخت» به «انجام رفتار نماز» تشویق و ترغیب خواهد کرد.

۲-۱-۶ تبیین نقش کاربردی نماز: در مراحل مختلف زندگی به منظور ترویج فرهنگ نماز در میان نسل جوان معمولاً نفع شخصی یکی از عوامل موثر در ایجاد انگیزه، و داشتن انگیزه یکی از عوامل مهم در انجام رفتار است: نفع شخصی انگیزه‌انجام رفتار (برای رسیدن به نفع شخصی). به‌طور قطع، از نوجوانان انتظار نمی‌رود که عبادت آزادگان و بزرگان را داشته باشند؛ از این‌رو باید فواید و منافی که آنان از نماز خواهند برد تبیین شود تا به این وسیله انگیزه دینی آنان افزایش یابد و در نهایت، برای انجام «رفتار نماز» تشویق و ترغیب شوند. همچنین پیشنهاد می‌شود که مولفان کتاب‌های دینی، به نقش و کارکردهای مختلف نماز در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و... در تدوین مباحث مربوط به نماز توجه کنند تا به کمک آن، نوجوانان از نقش کاربردی این فریضه الهی در همه مراحل زندگی آگاه شوند.

۲-۲ راهکارهای عملی متناسب با یافته‌های حاصل از آزمون فرضیه‌ها

۱-۲-۶ راهکارهای عملی متناسب با نتایج به‌دست آمده از آزمون فرضیه اول.

براساس این نتایج، بین محبوبیت دیران دینی و گرایش دانش‌آموزان به نماز رابطه معنادار وجود دارد. از این‌رو دیران دینی می‌تواند از یافته فوق به‌مثابه مؤثرترین ابزار به‌منظور تشویق و ترغیب نوجوانان و جوانان به نماز استفاده کنند. اما این محبوبیت چگونه حاصل می‌شود؟ نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که «محبوبیت دیران دینی» در پرتو عوامل مختلف به‌دست می‌آید، که عبارتند از:

الف - شخصیت معنوی و مطابقت گفتار و عمل: تقوای عملی معلم، به‌منزله بهترین ابزار تأثیرگذار در روان و رفتار دانش‌آموزان به‌شمار می‌رود. با توجه به تفاوت اساسی درس دینی با درس‌های دیگر و با توجه به اهداف نظری و عملی این درس، دبیر دینی باید با افزایش شناخت و آگاهی دانش‌آموزان، زمینه و مقدمه لازم برای انجام اعمال و رفتارهای مذهبی در آنان را فراهم آورد. پس نیل به اهداف عملی این درس، بدون تقوای عملی معلم دینی به‌دست نخواهد آمد. از سوی دیگر دبیر دینی به‌مثابه شاخص مذهبی و مبلغ دینی در مدارس شناخته می‌شود.

ب- شخصیت علمی و توانایی دیران دینی در پاسخگویی به پرسش‌های مذهبی دانش‌آموزان: در دوران نوجوانی معمولاً افراد درباره اعتقادات گذشته خویش که از خانواده یا مدرسه فراگرفته‌اند، دچار شک و تردید می‌شوند. به عبارتی، سنین نوجوانی «دوران شک و تردید» نیز به‌شمار

می‌رود. حال اگر نوجوان نتواند پاسخی برای پرسش‌ها و ابهام‌های دینی خود در این مرحله بیابد، به تدریج شبهات بسیاری در ذهن وی تثبیت خواهد شد. در این هنگام دبیرانی که توان علمی لازم برای پاسخگویی به شبهه‌های دینی نوجوانان دارند، می‌توانند علاوه بر جلوگیری از تشدید این گونه ابهامات، با نشان دادن توان علمی خود نزد نوجوانان، محبوبیت بیشتری یابند. در صورت تحقق این مهم، توصیه‌های این دبیران در سفارش به نماز تأثیر به‌سزایی بر جای خواهد گذاشت.

ج- وجود رابطه صمیمانه میان دبیر دینی و دانش آموزان: اولین قدم در ایجاد یا تصحیح رفتار دینی، وجود رابطه دوستانه و صمیمانه بین دانش آموزان و دبیر دینی است. در صورت تحقق این مهم، اعتماد پذیرش متقابل بین آنان پدید می‌آید و توصیه‌های دبیر دینی درباره نماز مؤثر و از سوی دانش آموزان پذیرفته می‌شود.

۲-۲-۶ راهکارهای عملی متناسب با نتایج حاصل از آزمون فرضیه دوم

براساس نتایج به‌دست آمده، بین محبوبیت مربیان تربیتی و گرایش دانش آموزان به نماز رابطه معنادار وجود دارد. همچنین ابزارها و عوامل مختلف تبلیغی نیز در صورت جذابیت، نقش مؤثری در گرایش دانش آموزان به نماز می‌تواند داشته باشد، از این رو بیان توصیه‌های ذیل به مربیان تربیتی ضروری است:

الف- داشتن منش الگویی برای دانش آموزان: مربیان تربیتی نیز همانند دبیران دینی به‌مثابه شاخص‌های مذهبی در مدارس به‌شمار می‌روند. براساس نتایج به‌دست آمده از بررسی فرضیه دوم، محبوبیت مربیان تربیتی در پرتو منش الگویی آنان است؛ یعنی هر قدر منش الگویی در رفتار عملی آنان افزایش یابد، محبوبیت بیشتری نزد دانش آموزان خواهند یافت و در صورت محبوبیت، توصیه‌ها و سفارش‌های آنان درباره نماز نقش مؤثری در ترغیب و تشویق نوجوانان و جوانان برای انجام این فریضه الهی خواهد داشت.

ب- بهره‌گیری بیشتر از ابزارهای تبلیغاتی جذاب و متنوع: نوجوان و جوان به‌دنبال زیبایی و جذابیت است و به هر آنچه برای وی زیباتر و جذاب‌تر جلوه نماید، بیشتر متمایل خواهد شد. از این رو، مربیان تربیتی می‌توانند با بهره‌گیری از پوسته‌های تبلیغاتی جذاب و متنوع، نمازخانه مرتب، زیبا و تمیز، برگزاری مراسم جشن تکلیف به شکلی که حس اشتیاق و علاقه را در دانش آموزان برانگیزد و دیگر ابزارهای تبلیغاتی، این فریضه الهی را در نظر نوجوانان خوش‌آیند و مطلوب جلوه دهند.

ج- دقت نظر در رفتار و نحوه برخورد اعضای انجمن اسلامی با دیگر دانش آموزان: براساس یکی از یافته‌های این بخش، بیشترین نگرش منفی به اخلاق و رفتار اعضای انجمن اسلامی (به‌ویژه در دوره متوسطه) است. با توجه به نقش الگویی انجمن اسلامی در مدارس، در صورت عدم ایفای این نقش مهم از سوی اعضای آن، نه تنها دانش آموزان به امور مذهبی (از جمله نماز) گرایش پیدا نخواهند کرد، بلکه ضریب آسیب‌پذیری مذهبی در دیگر دانش آموزان نیز افزایش خواهد یافت. از این رو مربیان

محترم امور تربیتی باید بر کارکردهای این انجمن و نحوه رفتار ارتباط اعضای آن با دانش‌آموزان دقت نظر لازم را اعمال کنند.

د- برگزاری مسابقات مختلف کتاب‌خوانی درباره نماز

۵- سپردن امور اجرایی نماز جماعت مدرسه به خود دانش‌آموزان: و اعطای نشان‌های مخصوص به دانش‌آموزانی که شرکت فعال در نماز جماعت مدرسه دارند و تشویق آنان در جمع ۳-۲-۶ راهکارهای عملی متناسب با نتایج به دست آمده از آزمون فرضیه سوم: براساس نتایج این آزمون، نگرش مثبت دوستان نزدیک در سنین نوجوانی به نماز، در گرایش افراد همسال به این فریضه الهی، نقش به‌سزایی خواهد داشت. همچنین وجود انحرافات اخلاقی نزد آنان، زمینه کاهش رغبت و تمایل افراد همسال را به نماز فراهم خواهد کرد. این یافته نشان‌دهنده تأثیر بسیار زیاد دوستان نزدیک و همسالان بر یکدیگر است؛ از این رو ضرورت طرح توصیه‌های زیر به خانواده دانش‌آموزان در خانواده‌ها (جلسات انجمن اولیا و مربیان، کلاس‌های آموزش خانواده و...) احساس می‌شود.

الف- دقت نظر در دوستی‌های فرزندان (به‌ویژه در سنین نوجوانی): از آن‌جا که پایه‌های شخصیت انسان در دوران نوجوانی شکل می‌گیرد، چنانچه این دوران حساس و سرنوشت‌ساز با موفقیت سپری شود، ضریب آسیب‌پذیری دینی در مراحل دیگر زندگی کاهش می‌یابد؛ در غیر این صورت، انسان همواره در معرض آسیب‌های گوناگون مذهبی قرار خواهد داشت. از دیگر سو، تحقیق حاضر و همچنین تحقیقات مشابه دیگر تأثیرپذیری قوی و مؤثر نوجوانان را از نزدیک‌ترین دوستان خود تأیید کرده است. پس خانواده‌ها چنانچه در پی سلامت دینی و مذهبی فرزندان خویش هستند، باید در دوستی‌های نوجوانان خویش به‌طور غیرمستقیم، ابزارهای نظارت و کنترل را به کار گیرند؛ زیرا هرگونه بی‌توجهی یا کم‌توجهی به این مهم، سلامت مذهبی و شخصیت فرزندان را با مشکلات اساسی مواجه خواهد کرد.

ب- دارا بودن روش الگویی برای فرزندان: در پاسخ به یکی از پرسش‌های باز تحقیق حاضر، نوجوانانی که به انجام رفتار نماز پای‌بند بوده‌اند، علت آن را در توجه والدین خویش به رفتارهای مذهبی دانسته‌اند. به عبارت بهتر، نوجوانان ابتدا از «مکتب‌خانه والدین» الگو می‌گیرند، سپس به «مکتب‌خانه آموزش و پرورش» گام می‌نهند. پس والدین باید به این مهم توجه کنند، چرا که در غیر این صورت نمی‌توان از والدین بی‌توجه به امر نماز، فرزندان پای‌بند و معتقد در انجام رفتارهای مذهبی انتظار داشت و آنان را از الگوهای نامناسب در بین دوستان و همسالان برحذر داشت.

ج- ایجاد عادت به انجام رفتارهای مذهبی در سنین کودکی و تقویت آن در سنین نزدیک به بلوغ: در مواردی نیز نوجوانان، والدین خود را پای‌بند به نماز دانسته‌اند، اما عدم پای‌بندی خود را «عادت نداشتن به این فریضه الهی از دوران کودکی» دانسته‌اند. به عبارت بهتر، والدین این افراد خود به انجام رفتار نماز تقید داشته‌اند، اما در مقید ساختن فرزندان خود توجه و سعی لازم اعمال نکرده‌اند.

یافته مذکور، ضمن هشدار به تمام والدین، بر اهمیت عادت به رفتارهای مذهبی در دوران کودکی تأکید می‌کند. زیرا روح و ایمان مذهبی در دوران کودکی شکل می‌گیرد و زمینه اصلی تربیت دینی در این دوران و در نهاد خانواده نهفته است. براساس بررسی مقایسه‌ای چند مقوله، ضریب آسیب‌پذیری از انحرافات اخلاقی دوستان در افرادی که از دوران کودکی به فریضه نماز عادت نداشته‌اند، بیش از دیگران بوده است. توجه والدین به این یافته، آسیب‌پذیری فرزندان آنان را از دیگر همسالان کاهش خواهد داد.

۴-۲-۶ راهکارهای عملی متناسب با نتایج حاصل از آزمون فرضیه چهارم

الف- استفاده مطلوب‌تر از ابزار اردوهای زیارتی و سیاحتی: براساس نتایج به‌دست آمده از آزمون فرضیه چهارم، شرکت دانش‌آموزان در اردوهای زیارتی و سیاحتی و الگوپذیری آنان از برنامه‌های این اردوها نظیر: حضور در مساجد و اماکن زیارتی، همراهی با الگوهای مذهبی و...، در ترغیب نوجوانان به نماز تأثیر به‌سزایی دارد.

بنابراین می‌توان با بهره بیشتر از این ابزار، دانش‌آموزان کم‌توجه و یا بی‌توجه به امر نماز را در این گونه اردوها شرکت داد و با تشویق و ترغیب آنان به نماز از این ابزار به نحو مطلوب و کاربردی بهره جست.

ب- دقت نظر در انتخاب مسئولان، مربیان و عوامل اجرایی اردوهای زیارتی - سیاحتی: در برگزاری اردوهای زیارتی - سیاحتی، دقت نظر در انتخاب مسئولان، مربیان و عوامل اجرایی ضرورت بیشتری دارد. به عبارت بهتر، در این گونه اردوها باید از مربیان و افرادی بهره گرفت که رفتار و گفتارشان الگوی مناسبی برای دانش‌آموزان باشد، تا آنان از نزدیک الگوهای مذهبی را مشاهده کنند. این امر، نقش به‌سزایی در اخلاق و رفتارهای مذهبی دانش‌آموزان خواهد داشت.

۵-۲-۶ راهکارهای عملی متناسب با نتایج به‌دست آمده از آزمون فرضیه پنجم: براساس نتایج به‌دست آمده از آزمون فرضیه پنجم و نقش موثر دبیران «غیردینی» در گرایش دانش‌آموزان به نماز، توصیه‌های زیر به این گروه از دبیران به منظور تقویت پای‌بندی به اقامه نماز در بین نسل جوان، ضروری است:

الف- حضور دبیران غیردینی در نماز جماعت مدرسه و نقش موثر آن در گرایش دانش‌آموزان به نماز: براساس یکی از نتایج به‌دست آمده از مقوله‌های این بخش، حضور دبیران غیردینی در نماز جماعت مدرسه و مشاهده آن توسط نوجوانان، در گرایش آنان به نماز نقش مؤثری دارد. این یافته باید در اختیار دبیران محترم قرار بگیرد تا به اهمیت موضوع و تأثیر حضورشان در نماز جماعت مدرسه واقف شوند.

ب- نقش موثر سفارش دبیران غیردینی در گرایش دانش‌آموزان به نماز: آزمون فرضیه پنجم نشان داده است که دانش‌آموزان توصیه‌ها و سفارش‌های بعضی از دبیران غیردینی درباره نماز را در گرایش خویش به این فریضه الهی موثر دانسته‌اند. حتی توصیه‌های دبیران غیردینی در تقویت انگیزه برخی

از دانش آموزان در برپا داشتن نماز مؤثر بوده است. یافته فوق رسالت دیران غیردینی را در پای‌بند نمودن نسل جوان به نماز آشکارتر می‌سازد.

نتیجه‌گیری

یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد در مجموع، نگرش دانش آموزان به «اصل نماز» مثبت و بیش از حد متوسط بوده، اما موانعی زمینه‌بی‌توجهی یا سستی برخی از آنان را در انجام «رفتار نماز» فراهم آورده است. یافته فوق منطبق با نظریه قرآنی و همچنین نظریه ابن‌اثیر است. چنان‌که از قرآن کریم استنباط می‌شود، نه تنها خداشناسی، بلکه گرایش به دین در تمامی ابعاد، امری فطری به‌شمار می‌رود. براساس مطالعات توحیدی، میان مقولات «تکوین»ی و «تشریح»ی هماهنگی لازم وجود دارد. به بیان دیگر، مبانی شرع همگی ریشه در فطرت دارد و آنچه در تکوین و نهاد آدمی است، مکملی برای قوانین شرع خواهد بود. به عبارت بهتر، انسان‌ها به‌طور فطری خداجو و خداپرست آفریده شده‌اند؛ اما شکوفایی فطرت خداجویی و خداپرستی مستلزم برقراری تعادل میان امیال درونی است. چراکه اگر به یک میل (امیال مادی) بیش از حد، توجه شود، سایر امیال (توجه به خدا و پرستش او) از نظر دور می‌ماند. شکوفایی میل خداپرستی در انسان مبتنی بر ایجاد زمینه مساعد و مناسب است. ابن‌اثیر ۶ در کتاب النهایه با توجه به حدیث معروف نبوی: «کل مولود یولد علی الفطره حتی یكون ابوهما اللذان یهودانه و ینصرانه» می‌نویسد: هر مولودی به فطرت خداپرستی متولد می‌شود، لکن پدران او (یعنی عوامل خارجی) او را منحرف می‌کنند. براساس این نظریه، همه انسان‌ها به‌طور فطری خداجو و خداپرست آفریده شده‌اند؛ اما عوامل و موانع بیرونی (و نه درونی) عده‌ای را از توجه به فطرت واقعی و اطاعت اوامر الهی باز می‌دارد که با رفع این موانع، انسان‌ها فطرت واقعی خویش را باز یافته اوامر الهی را تبعیت خواهند کرد. براساس یکی دیگر از یافته‌های تحقیق، میزان رفتار و پای‌بندی به نماز در بین دانش آموزان «دوره راهنمایی» بیش از «دوره متوسطه» بوده، و آزمون نیز معنادار بودن تفاوت بین این دو گروه را تأیید کرده است. همچنین میزان رفتار و پای‌بندی به نماز در دانش آموزان مناطق تابعه بیش از دانش آموزان شهر اراک است. طبق تحقیقات کوهلن و آرنولد، نوجوانان در سنین ۱۲ تا ۱۵ سال، دارای اعتقادات مذهبی بیشتری هستند، اما با افزایش سن و رفاه زندگی به‌طور معمول رفتارهای مذهبی در آنان کاهش می‌یابد (گلزاری، ۱۳۷۳، ۲۹). بر اساس یکی دیگر از یافته‌های پژوهش حاضر، در کتاب‌های دینی مدارس بیشتر بر احکام نماز تأکید شده و اسرار، فلسفه و کارکردهای مختلف این فریضه الهی در طول زندگی به خوبی تبیین نشده است؛ از این‌رو دانش آموزان دچار نوعی ضعف شناختی درباره اسرار نماز شده‌اند. دلیل دیگر کاهش رفتار نماز در بعضی از نوجوانان «نداشتن انگیزه قوی» برای انجام این فریضه الهی بوده است. براساس یکی از مبانی نظری پژوهش حاضر، هر نگرش دارای سه بعد اساسی شناختی، احساسی و رفتاری است که در صورت نارسایی در هر یک از ابعاد شناختی و احساسی، آن نگرش به «رفتار» تبدیل نخواهد شد. به‌رغم نگرش مثبت دانش آموزان به اصل نماز، «رفتار

نماز» در آنان پایین تر از حد انتظار است. این امر، ریشه در ضعف شناختی و احساسی آنان به این فریضه الهی دارد. عدم تبیین اسرار و فلسفه نماز در کتاب‌های دینی، بیانگر ضعف شناختی و نداشتن انگیزه قوی برای انجام رفتار نماز، نشان‌دهنده ضعف احساسی و عاطفی دانش آموزان به این مقوله است. زیرا براساس یکی دیگر از مبانی نظری تحقیق، عامل انگیزه مهم‌ترین رکن در انجام هر فعالیت به‌شمار می‌رود. از این رو انگیزه دارای دو مبنای احساسی و تعقلی است. پایین بودن رفتار نماز از حد انتظار در حجم نمونه، بیانگر عدم تحریک بعد احساسی و عاطفی دانش آموزان به انجام این فریضه الهی است.

فهرست منابع و مآخذ

- ابن اثیر. عزالدین (۵۵۷-۶۳۰ ه. ق. ۱۱۶۰-۱۲۳۳). مورخ قرن ۷۶.
- انصاریان. حسین (۱۳۶۶). عرفان اسلامی، تهران. انتشارات عرفان، ج اول، ج پنجم.
- حسین بیگلر. بهروز (۱۳۷۱). بررسی علل و عوامل درون مدرسه‌ای موثر بر جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت. تهران.
- حسینی. میرسعید (۱۳۷۰). «نگرش دانش‌آموزان پسر و دختر دوره راهنمایی و متوسطه استان مازندران نسبت به اقامه نماز در مدارس». طرح پژوهشی اداره کل آموزش و پرورش استان مازندران.
- حسینی. میرسعید (۱۳۷۱). «بررسی علل و انگیزه‌های عدم حضور برخی از دبیران دوره متوسطه استان مازندران در مراسم برپایی نماز جماعت مدارس». طرح پژوهشی اداره کل آموزش و پرورش استان مازندران.
- زنگی آبادی. مهدی (۱۳۷۱). «بررسی شیوه و روش‌های جذب دانش‌آموزان کلاس‌های دوم و سوم متوسطه به نماز جماعت». طرح پژوهشی اداره کل آموزش و پرورش استان کرمان.
- زواریان. زهرا و دیگران (۱۳۷۱). «جایگاه مذهب در اعتقادات عملی جوانان». مجله رشد معلم. تهران. وزارت آموزش و پرورش.
- شهبابی. فرامرز (۱۳۶۹). نقش عوامل مذهبی در میزان گرایش دانش‌آموزان به سیگار. تهران. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش.
- صفایی فیروزآبادی. صدیقه (۱۳۷۱). «بررسی عوامل مؤثر در جذب نوجوانان و جوانان به نماز جماعت دبیرستان‌های پسرانه شهرستان یزد». طرح پژوهشی اداره کل آموزش و پرورش استان یزد.
- عباسی سرچشمه. محمود (۱۳۷۲). «بررسی علل گرایش نوجوانان به نماز جماعت در مدارس متوسطه». پایان‌نامه کارشناسی. دانشگاه کاشان.
- فضائلی. علی اصغر و دیگران (۱۳۷۰). «بررسی عوامل مؤثر در میزان گرایش‌های اسلامی و عمل به فرایض دینی در بین دانش‌آموزان مدارس راهنمایی و متوسطه استان هرمزگان». طرح پژوهشی اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان.
- قرآن کریم آیه سی و سی و یکم سوره روم: «واقم وجهک للذین حنیفا فطرا لله الی فطرا لئیس علیها. . . لتبدیل لخلقه الله. . . منیبین الیه و اتقوه و اقیمو الصلوٰة و لاتکونوا من المشرکین».
- کارشناسی مشاوره و تحقیق اداره کل آموزش و پرورش استان گیلان (۱۳۷۱). «نگرش دانش‌آموزان راهنمایی و متوسطه استان گیلان نسبت به اقامه نماز جماعت در مدارس». طرح پژوهشی اداره کل آموزش و پرورش استان گیلان.
- کمالی نهاد. محمدعلی (۱۳۷۱). «بررسی عوامل خانوادگی - مدرسه‌ای در گرایش دانش‌آموزان به نماز جماعت». طرح پژوهشی اداره کل آموزش و پرورش استان تهران. اراک.

- گلزاری. محمود (۱۳۷۳). «روابط بین پدر و مادر با فرزندان در دنیای امروز». مجله پیوند. تهران. انتشارات انجمن اولیا و مربیان. ش ۱۸۴.
- معین. محمد (۱۳۶۳). فرهنگ فارسی معین. تهران. انتشارات امیرکبیر. چ ششم. ج چهارم.

